

JACQUELINE
E. VAN DER WAALS

Verzamelde
gedichten

Jacqueline E. van der Waals

Verzamelde gedichten

UITGEVERIJ **KOK** UTRECHT

Deze uitgave is gebaseerd op de editie van 1999

© 2017 Uitgeverij Kok - Utrecht

Omslagontwerp Ralf Boer (Cocon)

ISBN 978 90 435 2847 4

NUR 306

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Jacqueline Elisabeth van der Waals wordt vele malen getypeerd als een belangrijke dichteres die met de doodsgedichten uit haar postume bundel *Laatste verzen* tot het hoogste niveau van de Nederlandse literatuur stijgt. Zo beweerde J.D. Bierens de Haan dat de doodsgedichten bezitten 'dat bijzondere dat aan de beste kunstwerken eigen is'. Martinus Nijhoff schreef: 'Er zijn niet veel dichters geweest die de moed hadden, wanneer deze onontkoombaarheid naderde, rijmen en een zuiver metrum te vinden voor hun meditaties.'

Ik wil van deze loftuitingen iets afdoen. Niet omdat deze gedichten deze lof niet verdienen, maar omdat ze impliciet afbreuk doen aan de kwaliteit van de overige. Ook hierin is dezelfde nietsontziende openheid te zien van de verzen die ze tijdens haar ziekte – ze leed aan maagkanker en weigerde pijnstillende middelen – schreef.

Terecht zei Willem Barnard in het Literama-radioprogramma over Jacqueline E. van der Waals dat zij 'al schrijvende heeft geprobeerd de eenvoud te bereiken waar ze naar hunkerde'. Openheid en eenvoud zijn eigenschappen van al haar bundels. De techniek van haar laatste gedichten was niet plotseling beter, alleen het onderwerp was in de jaren twintig bijzonder. Naast de doodsgedichten uit 1922 staan veel gedichten die even sterk zijn.

Gerrit Komrij neemt in zijn *De Nederlandse poëzie van de 19e en 20ste eeuw in 1000 en enige gedichten* zeven verzen van haar op en slechts twee zijn uit *Laatste verzen* afkomstig.

Het eerste, waarvan de aanvangsregel luidt *Prinses van hoge geboorte*, haalde deze antholoog tevoorschijn uit haar nooit herdrukte debuut uit 1900, *Verzen*, dat ze schuchter en bescheiden onder haar pseudoniem U.E.V.: (*Una Ex Vocibus*) publiceerde. In die vergeten bundel staan merkwaardige gedichten met sprookjesachtige scènes die ten onrechte uit de literatuur verdwenen zijn.

Ik bewonder Komrijs keuze van *Jaap* en *In het hooi*. Het is gemakkelijk deze gedichten, zoals zo vaak met *Het geitenweitje* is gedaan, te parodiëren of in hun simplicitéit te smoren. De gaafheid van toon duidt op de zuivere expressie van primaire gevoelens als verliefdheid en verlangen naar de dood. De vraag is wie zo onbevangen kan zijn en wie zo opgetogen durft schrijven.

Het is de hoogste tijd duidelijk te stellen, dat de poëzie van Jacqueline E. van der Waals, gepubliceerd in haar bundels *Verzen* (1900), *Nieuwe Verzen* (1909), *Iris* (1918) en *Laatste verzen* (1923), een gaaf oeuvre vormt en dat zij in natuurpoëzie, klaaglyriek en religieuze poëzie een niet geringe hoogte bereikt. Natuurlijk, zij

kondigde geen nieuwe stroming aan en had geen grote uitstraling in de literatuur. De subjectieve term 'gaaf' verdient toelichting. Wat is gaaf? Nijhoff typeerde haar poëzie heel scherp: 'In zuiver water ziet men de bodem.' Alleen in een tijd dat helderheid hoog genoteerd staat, kan men oog hebben voor de waarde van deze poëzie. Deze tijd is nu weer aangebroken: wij willen graag tot de bodem kijken. Helderheid, openheid en eenvoud zijn belangrijke criteria.

Haar vakmanschap vol raffinement valt niet op. Spitsvondige rijmen als *lusteloosheid*, *bewusteloosheid* en *rusteloosheid*; *rotsen* en *tot ze zijn uitzonderingen*. Zelfs met voor de hand liggende rijmparen als *zee* en *mee* weet ze schitterende effecten te bereiken en voert ze de lezer naar een verrassend rustpunt in de melodische stroom. Ook is het gebruik van enjambement vaak voortreffelijk, hierdoor krijgen haar gedichten een vloeiend verloop. Wie een oor heeft om te horen, kan in zeer veel gedichten haar ritme bewonderen. Niet voor niets is *Winterstille* een evergreen van de Nederlandse natuurpoëzie. Ook in haar debuut treffen we deze kwaliteiten aan. De slotstrofe van *Prinses van hoge geboorte* luidt:

Maar deze gena maakt mij rijker
Dan kronen of koninkrijken,
 Ze maakt mij onreine, rein,
Mij, geringe, van hoger geboorte,
Dan buiten deze poorten
 Vorsten en koningen zijn.

Over haar leven is weinig bekend. Haar vader was de bekende natuurkundige, de Nobelprijswinnaar Johannes Diederik van der Waals (1838-1923), naar wie de Vanderwaalskrachten zijn genoemd. Haar moeder was Anna Magdalena Smit (1847-1881) die drie meisjes en een jongen ter wereld bracht. Jacqueline Elisabeth, geboren op 26 juni 1868 te Den Haag, was het tweede kind. Haar roepnaam was Lien. Ze verhuisde in 1877 naar Amsterdam waar, toen ze dertien jaar was, haar moeder aan tuberculose stierf, verzoend met de dood, in de zekerheid van haar geloof. Dit heeft veel indruk op haar gemaakt.

Dit heengaan veroorzaakte een diepe cesuur in het leven van haar vader. Tijd heelde de wond niet. Het ontbrak hem een tiental jaren aan de lust tot publiceren. Wel was wetenschappelijk onderzoek een goede afleiding. Hij hield de herinnering aan zijn lieve Anne levend. De gordijnen van de voorkamer waren tot 1902, toen zijn zoon trouwde, gesloten en in de leunstoel tegenover zijn bureau stond een portret van 80 à 90 centimeter hoog. 'Aan dat portret te raken, of iets te leggen

op dien leunstoel, dat was heiligschennis. Ieder voelde het, die in die kamer trad.' Dit schreef zijn leerling Kohnstamm die op hoge leeftijd nog over het geloof van zijn leermeester sprak en het kenmerkte met het woord mystiek. Deze geleerde keerde telkens terug tot de Bijbel, het boek dat hem het leven door vergezelde, hem kracht e troost gaf en zijn levenshouding bepaalde. Zijn levensopvatting getuigde van een buigen voor een geheim, een onderworpenheid aan de wijsheid Gods. Dit blijkt op indringende wijze uit de poëzie die hij schreef nadat zijn geliefde vrouw Anna, 34 jaar jong, na zestien jaar huwelijk, was gestorven. Een voorbeeld daarvan is het gedicht dat hij schreef op 30 maart 1882:

*o Heer! laat mij berusten in Uw daden,
Mij buigen voor wat Gij mij hebt gedaan.
Laat 'k op mijn hoofd den zwaren schuld niet laden,
Dat ik in oproer tegen U zou staan.*

*In Uwe wijsheid hebt Gij mij ontnomen
Haar, die me op aard reeds hemelblijdschap gaf.
Mijn levenswellust liet Gij tot U komen
en mijn geluk verzonk in 't somber graf.*

*Maar laat mij nu het heerlijk uitzicht open
Van 't wederzien. Geef aan mijn hart de kracht
Om in dees bittre ramp te blijven hopen,
Dat mij bij U hereniging weêr wacht.*

Hoewel vader Van der Waals humoristisch kon zijn, was het leven in de P.C. Hoofdstraat sober. Hij sprak weinig, uitte zich moeilijk en hield zijn gevoelens verborgen, behalve in brieven en gedichten. Wetenschap beoefenen was een middel om God te verheerlijken en te dienen. Zijn drie ongetrouwde dochters bleven hem verzorgen.

Het milieu waarin Jacqueline opgroeide was eenvoudig, sociaal-voelend, met aandacht voor sport en cultuur. Er was belangstelling voor literatuur, muziek, toneel en filosofie. Jacqueline kreeg pianoles, las veel (alleen werken in de oorspronkelijke taal waren toegestaan), ze tekende, schilderde, borduurde, legde een herbarium aan.

Na haar opleiding aan de HBS voor meisjes waar ze opviel door haar tekentalent,

haar intelligentie en haar energie, studeerde ze thuis verder; ze behaalde de hulpakte voor het onderwijs en de MO-akte Geschiedenis. Ze verdiepte zich in filosofie en theologie en leerde Zweeds, Noors, Deens en Italiaans. Ze was dol op sport. Tennissen, schaatsen, wandelen, bergbeklimmen hadden haar voorkeur.

Haar gedichten publiceerde ze in *Onze Eeuw* onder het pseudoniem U.E.V. (één uit de stemmen), welke naam ze in 1900 ook gebruikte voor haar eerste bundel *Verzen*. Ze wilde graag incognito zijn. Voor *Nieuwe verzen* liet ze dit pseudoniem vallen en de gedichten die Willem Kloos in *De Nieuwe Gids* (in 1909 en 1910) van haar opnam, droegen haar eigen naam.

Jacqueline was lerares geschiedenis, eerst in Doorn (1900-1908), daarna in Bloemendaal (1908-1917) en vervolgens in haar woonplaats Amsterdam, aan de School voor Maatschappelijk Werk.

Ze leidde een onopvallend leven en waar ze opviel, trof haar bescheidenheid. Ze gaf les, vertaalde romans en gezangen, schreef poëzie en proza, en recenseerde Ibsen, Kierkegaard, Nietzsche, Tagore en Dante. In 1921 werd ze ziek, ze leed aan maagkanker, ze overleed op 2 april 1922 te Amsterdam waar ze werd begraven. Haar graf is echter verdwenen.

Jacqueline van der Waals vond het haar plicht zich met hart en ziel te wijden aan de kunst. Hieronder verstond zij *vormgeving en stilering van de emotie*. Deze kan oppervlakkig en vluchtig zijn, bijvoorbeeld bij het zien van iets moois, maar ook blijvend van aard, wanneer zij door levensinzicht is ontstaan. Een gedachte moet altijd eerst omgezet worden in een ontroering. Anders kan er van kunst geen sprake zijn. Levensbeschouwelijke kunst is dus mogelijk als een visie zich heeft omgezet in een emotie. Een goed voorbeeld hiervan is het gedicht dat Geerten Gossaert zo prachtig vond dat hij graag zijn gehele werk wilde opgeven om dit geschreven te hebben.

Die mijns harten vrede zijt,
En de enig ware ruste,
Reine bron van klare lusten,
Zuivre zon van zaligheid –
Laat mij willen en niet willen,
Wat Gij wilt en niet en wilt,
Blijde gaande door het stille
Leven in Uw vreê verstild.
Buiten U is niets dan strijd,

Niets dan moeiten, niets dan zorgen –
Laat mij, in Uw rust geborgen
Slapen gaan in eeuwigheid.

Ze was ervan overtuigd, dat schoonheid het resultaat is zodra een kunstenaar op zuivere wijze vorm geeft aan een ontroering. Ze is tegen het adagium van de Tachtigers, dat het de taak van de dichter is schoonheid te scheppen. Kunst mag nooit ondergeschikt zijn aan een eis, niet aan een ideologische maar ook niet aan een esthetische. Het enige criterium is zelfopenbaring. De drang tot scheppen moet zuiver zijn en die is zuiver wanneer de kunstenaar zich niet bekommert om het effect van zijn werk in de maatschappij. Tijdens het scheppen geldt alleen het kunstwerk en niets anders. Het wezen van de poëzie is spel. Het draagt het doel in zichzelf. Dichtkunst is geen middel in dienst van iets anders, maar een autonome werkzaamheid. Het doel ligt in het scheppen zelf. Zelfs God dienen wijst ze als doel af.

Jacqueline E. van der Waals beschouwde het dichterschap als een goddelijke roeping. Ze had de plicht deze goddelijke opdracht, die haar zwaar viel, te vervullen. Ze moest toegeven aan de drang tot zelfopenbaring, het móeten spreken. Niet om goddelijke boodschappen door te geven, maar om vorm te geven aan emoties die de Gever van het goede schonk. God zelf is de inspiratiebron en schrijven is zich openstellen voor Gods inwerking. Daarom wijst ze de openbaring van het eigen innerlijk als ideaal van de hand, wanneer eigenbelang en ik gebonden zaken dit beheersen.

De dood obsedeerde haar, zoals de natuur haar intrigeerde, God haar inspireerde en de plicht zuivere poëzie te schrijven haar dwars zat. Zij had een religieuze natuur die zich in verschillende fasen van spiritualiteit bevonden. Overgave, opstandigheid, vertrouwen in een Oudtestamentische Verbondsgod en omgang met een verborgen God zijn daarvan aspecten.

Haar functioneren in de literaire canon heeft geleden onder het feit dat ze een vrouw was en een bescheiden natuur had. Eigener beweging sprak ze niet over haar werk. Ze schreef omdat ze, zich bewust van een beperkt talent, dit haar plicht vond. Waarschijnlijk is dit ook de reden dat ze bijna al haar in tijdschriften gepubliceerde gedichten heeft gebundeld; ze was weinig kritisch.

Er zijn slechts vier ongepubliceerde gedichten gevonden; deze jeugdverzen zijn, evenals vier gebundelde gedichten, hier opgenomen. Alle verzen zijn afgedrukt in de spelling van de eerste druk van de bundels. Duidelijke drukfouten zijn stilzwijgend verbeterd.

In onze letterkunde is Jacqueline E. van der Waals de koningin van openheid en

zuivere schoonheid. Zij was een intrigerende dichteres, een boeiende persoonlijkheid, van grote betekenis voor het protestantse deel van Nederland. Deze ‘prinses van hoge geboorte’ dient een kroon te dragen. Deze ‘gouden editie’ is als zodanig bedoeld.

Henk van der Ent (1999)/redactie Uitgeverij Kok (2017)

Verzen

U.E.V.

Voorbericht

Ik vrees, dat ik even onvoorzichtig ben als de dwaze dwerg in het kindersprookje, die zijn naam verborgen willende houden, in de eenzaamheid van het bosch stond te dansen en juichende zong:

*‘Welk een geluk, dat niemand weet,
Dat ik Repelsteeltje heet.’*

En een man, die hem bespiedde, hoorde zijn lied en verstond de woorden, en Repelsteeltje’s naam werd bekend.

Doe ik wellicht hetzelfde? En heb ik onwetend, voor enkelen verstaanbaar, mijn naam uitgesproken in deze verzen? Dan vraag ik allen, die mijn geheim weten of te weten mochten komen, dat verborgen te houden; en, hièrin ongelijk aan Repelsteeltje, mag ik dit verlangen, want het weten van mijn naam zou niemand voordeel doen, slechts mijn vreugde bederven.

Want ik wil niets zijn dan een stem, één van die vele stemmen, die luid of stil uit menschenharten omhoog klinken.

Moge mijn geluid dan liefelijk zijn en, zij het ook slechts aan enkelen, vreugde geven.

Una ex Vocibus.

't Was buiten stoffig, warm en druk

't Was buiten stoffig, warm en druk
Door 't heete zonneschijnen,
Maar ik zat neer in stil geluk
Achter de dichte gordijnen,
In 't rustige, gedempte licht
Dacht ik alleen aan mijn doel en mijn plicht.

Maar toen zij de kamer binnentrad,
Waar ik stil te werken zat,
Over mijn boeken gebogen,
Toen viel een straal van het zonnelicht,
Over mijn werk en mijn aangezicht
En schitterde in mijn oogen.

Ik zag haar in het zonlicht staan,
Ik keek haar stil verwijtend aan
En smeekte: 'Laat mij met vrede,
Ik kan, ik mag niet met u gaan'.
Toen sprak ze zacht: 'Kom mede'.
Zij wenkte mij met streng gebaar,
Toen stond ik op en volgde haar,
Maar slechts met loome schreden.
En door het groote oude bosch,
Dat blonk in gouden najaarsdos,
Liepen we samen te dwalen,
Zij liet mijn gevangen hand niet los,
Maar troonde mij mee met verhalen.

Maar toen ik mijn kamer weder betrad,
Toen haatte ik haar die ik lief had gehad,
Ik zette mij neer bij het open gordijn
En ik wist maar één ding: dat ik vrij wilde zijn.

Ik vreesde, dat ze vóór den nacht,
Nog eens zou wederkomen,
Om in de stille avondpracht
Met mij te loopen droomen,
En op verdediging bedacht,
Heb ik een wapen genomen,
Het wapen der zwakheid tegen kracht,
Der onmacht tegen overmacht,
Met een steen en een slinger heb ik gewacht,
Of ze ook zou wederkomen.

En toen het avond geworden was,
Toen zag ik van ver op het donkere gras,
Een lichte gedaante die nadertrad
En die ik zoo lief, o! zoo lief! had gehad,
Zij scheen mij reiner en schooner dan ooit,
Het lichtblonde haar was met bloemen getooid
En schitterend wit was haar slepend gewaad,
En donker haar oogen en blank haar gelaat,
Haar oogen waren zóó diep, zóó zacht
Als een heldere, warme najaarsnacht.

Ik zond haar van verre mijn welkomstgroet,
Ik liep haar langzaam tegemoet,
Toen greep ik een steen en ik mikte goed
En van haar voorhoofd druppelde bloed...
Zij viel in de struiken, dood en zwaar,
De takken sloten zich boven haar.

En ik ben stil naar binnen gegaan
En sloot de gordijnen weder,
Ik stak mijn kleine studeerlamp aan
En zette mij rustig neder,
Ik werkte voortaan ongestoord
Aan 't werk, dat ik mijn plicht dacht, voort.

En eindelijk, op een winternacht,
Had ik mijn zware taak volbracht,
Toen heb ik weer aan haar gedacht
Met nameloos groot verlangen,
Een groote angst voor de eenzaamheid
En voor den langen, leegen tijd
Heeft toen mijn hart bevangen,
En in mijn droefheid, bang en groot,
Riep ik tot haar, maar zij was dood!
'Vergeef mij, ik dwaalde, ik weet het nu,
Ik kan niet leven zonder U,
Het eenige, dat ik niet geven mocht,
Dat heb ik weggegeven,
Het doel, dat ik met mijn arbeid zocht,
Ik heb het veel te duur gekocht,
Ik kan niet zonder U leven!'

Toen keek ik op en zag haar staan,
Haar donkere oogen zagen mij aan,
Met innig medelijden,
Ze trok mijn hoofdje aan haar borst,
Vanwaar 'k niet tot haar opzien dorst,
Maar stil mijn vonnis beidde...
'Kan ik die droeve oogen zien,
Die arme, moede oogen,
Kan ik die bleeke wangen zien
Zonder mededoogen?

Die zilveren draden door 't lokkenblond,
Die rimpels, die sporen van lijden?'
Ze drukte mij zachtkens een kus op den mond,
Ik boog het hoofd en schreide.

Nu is zij wedergekomen

Nu is zij wedergekomen,
Zooals zij vroeger placht,
Met haar donkere oogen vol droomen,
En met haar zonnigen lach

Met dat ongenaakbaar hooge,
Dat over haar wezen ligt,
Met dien reinen gloed in haar oogen,
En dat dwepende aangezicht,

Met dien krans van lichte lokken,
Om het edele, bleeke gelaat,
Met den lichtend gouden gordel,
Om het smetteloos witte gewaad.

Haar blijdschap is vervoering,
En groote, stille verlangst,
Haar droefheid een zachte ontroering,
En onbestemde angst.

Wat is er toch in haar stemme,
Dat mij ontroeren doet?
Wat tooverklank in haar woorden,
Dat ik haar volgen moet?

Wat is er toch in haar zwijgen,
Dat mijn ziel haar gedachten ontving,
Zoodra zij mijn hand had genomen
En aan mijn zijde ging?

In heerlijk vertrouwelijk zwijgen,
Liepen we naast elkaar,
De vogels vergaten hun eigen
Gezangen en hoorden naar haar.

Een leeuwrik, die luisteren wilde,
Daalde van boven neer,
Geen halm, geen blaadje trilde,
Geen windje bewoog zich meer.

De vliegen en kevers en bijen,
Ze staakten allemaal
Hun gonzen, en hoorden in stilte
Naar haar zwijgend verhaal.

En vraagt ge mij, wàt ze vertelde?
Wij spraken te zamen van
De dingen, die men niet uiten,
Maar slechts verzwijgen kan.

Komende schepen

Ik zit aan de zee in den donkeren nacht.
Met oogen als vuurtorenlichten
Tuur ik naar verre kusten en wacht,
Op overzeesche berichten.

Ik zit in het donker, ik wacht, ik staar
Naar schepen die langzaam komen,
Met lichtende blikken zoek ik naar
Het schip uit het land mijner droomen.

ISBN 978 90 435 2847 4
NUR 306

9 789043 528474